

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:1. 2006

Nya aspekter på 1600-talets svenska krig och stat

Anna Maria Forssberg, *Att hålla folket på gott humör. Informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680*, Diss, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History 80, Stockholm 2005. 330 s.

I sin doktorsavhandling *Att hålla folket på gott humör* tar Anna Maria Forssberg upp ett klassiskt område i historisk forskning, nämligen kungar och krig under svensk stormaktstid. Studien behandlar dock inte främst krigsutvecklingen utan lägger tonvikten vid vad folk hemma i Sverige fick veta om de olika krigsföretagen och den propaganda de utsattes för. Frågan har sitt konkreta intresse mot bakgrund av vetenskapen att den svenska krigsmakten hela tiden lyckades mobilisera nya soldater, trots att dessa inte kunde räkna med återvända med livet i behåll. En annan och mer övergripande motivering gäller hur information – dess kontroll och spridning – bidrog till tidigmodern statsbildning.

Kyrkan, riksdagen, länsförvaltningen och tryckpressen bildade tillsammans ett system av informationskanaler och i varierande grad undersöker Forssberg dem alla. Mot slutet av sin framställning kan Forssberg därmed konstatera, att jämfört med övriga Europa tycks den svenska statsmakten i högre grad ha förfogat över informationskanaler och framför allt förstått att använda dessa effektivt. Soldater mobiliserades kontinuerligt under den period Forssberg undersöker, 1655–1680, och folket gjorde inga uppror som på allvar hotade rådande maktförhållanden. Forssbergs svar på den ofta ställda frågan hur det lilla fattiga Sverige under större delen av 1600-talet kunde mobilisera en av Europas stora krigsmakter blir därmed följande: "För att hålla krigsmaskineriet igång krävdes tillräckligt mycket propaganda för att hålla befolkningen på gott humör." (s 297) Ett gott humör i 1600-talets Sverige var alltså liktydigt med att godvilligt och utan protester foga sig i krav på utskrivningar och andra pålagor (s 15), och det var till just detta som propagandan enligt Forssberg kom att bidra.

Det kan på en gång sägas att Anna Maria Forssbergs studie är ambitiöst upplagd och genomförd. Ett omfångsrikt och diversifierat material behandlas uppslagsrikt men samtidigt klokt och försiktigt. Vid sidan om sitt huvudtema, hur folket lät sig övertygas om nya bidrag till krigsmakten, gör författaren andra intressanta och viktiga iakttagelser. Anna Maria Forssbergs vidsynta perspektiv på ett i det närmaste klassiskt problem i historisk forskning öppnar därmed för många fruktbara aspekter, flera värda att gå vidare med.

Forssbergs perspektiv är emellertid inte bara vittsyftande utan även något preciserat, både i relation till tidigare forskning och i fråga om de begrepp som

används i studien. Denna vaghet kombineras paradoxalt nog med en på en punkt mycket bestämd uppfattning, nämligen att propagandan verkligen var det medel som effektivt höll allmogen på gott humör. I det följande kretsar diskussionen kring båda dessa anmärkningar. Allra först kommer dock en sammanfattning av Forssbergs studie.

Sammanfattning

En av Forssbergs utgångspunkter är staten och tidigmodern statsbildning. Det är ett omfattande forskningsfält Forssberg därmed knyter an till. Här finns sedan åtskilliga år en marxistiskt inspirerad skolbildning med företrädare som Perry Andersson, Immanuel Wallerstein och på svensk botten Jan Lindegren representerade.¹ Exploatering, konflikt och begrepp som absolut stat, maktstat och militärstat illustrerar hur denna vetenskapliga tradition koncentrerar sig på hur resursöverföring från producenter till icke-producenter gick till. Även om Anna Maria Forssberg åtskilliga gånger kontrasterar överhetens villkor mot dem som gällde för allmogen hämtar hon främst inspiration från annat håll. Sociologen Charles Tilly och hans inflytelserika studie *Coercion, Capital and European States 900–1990* (1990), är här ett ofrånkomligt namn. Kriget under 1600-talet tolkas av honom som ett led i de tidigmoderna statsbildningarna. Tillys komparativa infallsvinkel har fått kraftigt genomslag i svensk historisk forskning.² Jan Glete, som kanske är den som mest framgångsrikt har vidareutvecklat Tillys teorier på ett sätt där det specifikt svenska görs tydligt, är en av Forssbergs väsentliga utgångspunkter.³ Gletes betoning av den tidigmoderna statens organisation, som en militär-fiskal stat, "a new type of social system with a dynamic and logic of its own and with a remarkable potential for growth", är vägledande för Forssberg.⁴ Där Glete och senare Mats Hallenberg betonar den lokala förvaltningens betydelse för framgångsrik statsbildning vill Anna Maria Forssberg särskilt framhålla vikten av orden, argumenten, i relationen mellan statsmaktens företrädare och undersåtarna.⁵

1. Perry Anderson, *Den absoluta statens utveckling*, Lund 1987; Immanuel Wallerstein, *The Modern World-system*, vol 1–2, New York 1974–80; Jan Lindegren, *Maktstatens resurser*, opublicerat manuskript, Uppsala 1992.

2. T ex Harald Gustafsson, "Vad var staten? Den tidigmoderna svenska staten – sex synpunkter och en modell", *Historisk tidskrift* 1994:2; *Gamla stater, nya riken. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541*, Stockholm 2000; Torbjörn Eng, *Det svenska väldet. Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte*, Uppsala 2001.

3. Jan Glete, *Warfare at Sea, 1500–1650. Maritime Conflicts and the Transformation of Europe*, London, New York 2000; *War and the State in Early Modern Europe. Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States, 1500–1660*, London, New York 2002.

4. Jan Glete, 2002, s 2.

5. Mats Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket. Lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid*, Eslöv 2001.

Genom att sålunda knyta ihop den forskning som betonar lokalförvaltningens roll i statsbildningsprocessen med de budskap denna levererade till allmogen formuleras studiens syfte med orden "att ta reda på hur staten bedrev propaganda gentemot allmogen i Sverige 1655–1680, med avseende både på hur propagandan *spreds* och på vilka *argument* som användes" (s 43).

I kapitel två går Forssberg igenom de informationskanaler som var i bruk under 1600-talets andra hälft. Som huvudkanaler vill hon se kyrkan, riksdagen, länsförvaltningen och det kungliga tryckeriet, och med termen informationssystem vill hon betona att dessa kanaler stod i ett mer eller mindre intimt förhållande till varandra. I konsekvens med denna uppfattning väljer hon att undersöka böndagsplakat, tacksägelsebrev, kungörelser som var tänkta att förmedlas från predikstolen (kyrkan), propositioner och protokoll från riksdagar och provinsmöten (riksdagen), landshövdingars instruktioner till fogdar och inbyggare i sina län (länsförvaltningen), relationer, kungörelser och propagandaskrifter (kungliga tryckeriet).

I kapitel tre behandlas den långsiktiga propagandan, vilken enligt Forssberg hade som uppgift att bereda vägen för den direkta propagandans konkreta krav. Här stödjer hon sig framför allt på böndagsplakat, böner och böndagstexter. Den långsiktiga propagandan var i stort sett densamma oavsett om det var krig eller fred. Den direkta, vilken enligt Forssberg nära anknöt till den långsiktiga, var däremot beroende av om det rädde krig eller fred. En av den direkta propagandans uppgifter var att förklara kriget för undersåtarna, vilket var ett dilemma i synnerhet då Sverige var anfällande part. I kapitel fyra studerar Forssberg följaktligen hur de svenska anfällen på Polen 1655 och Danmark 1658 förklarades. I bägge fallen framställdes kriget som preventiva försvarskrig. Den direkta propagandans andra uppgift var att mobilisera för krig och detta undersöks närmare i kapitel fem. Forssberg behandlar här flera nivåer. De regionalt sammankallade ständerförsamlingarna, provinsmöten, ledda av landshövdingarna, vilka ersatte riksdagar vissa år, undersöks, liksom landshövdingarnas och fogdarnas förhandlingar med allmogen i Uppland och Kopparberg. Trots motstånd resulterade möten och förhandlingar i att allmogen ställde upp och fullgjorde de krav som ålades den. I kapitel sex granskas den direkta propagandans tredje funktion, att informera om krigsförloppet på ett sätt som höll krigsmoralen uppe och allmogen på gott humör. Så mycket bevänt med informationen var det nu inte; åtskilliga händelser, både nederlag och segrar, förtegs. I kapitel sju behandlar Forssberg den direkta propagandans fjärde uppgift, att förklara freden. Fred hade inte så mycket med människorna att göra utan var helt enkelt ett utslag av Guds nåd. I kapitel åtta gör Forssberg en närgranskning av den information som kom allmogen till del i Dalarna år 1659. Informationen var knapp, i stället låg tonvikten på övertalning.

I kapitel nio förflyttar sig författaren i både tid och rum. Här behandlas krigspropagandan under skånska kriget, ett krig som mer än Karl X Gustavs var ett

försvarskrig. Till skillnad från tidigare spelade denna gång patriotiska argument en betydelsefull roll. Denna iakttagelse föranleder Forssberg att i bokens tionde kapitel studera både den svenska och den danska krigsföringen i ord – om Skåne. Det visar sig då att på plats i Skåne användes inte de patriotiska argumenten särskilt flitigt vare sig från dansk eller svensk sida. I stället återopades historien, ekonomin och skåningarnas plikter gentemot de bägge ländernas kungar.

I kapitel elva är Forssberg tillbaka i Dalarna: vad fick dalallmogen veta om kriget i Skåne? Svaret är att man fick veta något mer än vad man fick 1659 om krigsförvecklingarna. Informationen var dock inte fullständig utan berörde främst vad som hände vid den för Dalarnas del närbelägna norska gränsen. I bokens tolfte och sista kapitel sammanfattas resultaten. Forssberg menar här att hon har visat propagandans stora betydelse och vilka funktioner den fyllde. Hon flaggar också för behovet av internationella jämförelser. På vilka sätt var villkoren i Sverige allmängiltiga för Europa i stort och på vilka sätt var de speciella?

Trots min knapphändiga sammanfattning framgår nog att Forssbergs avhandling är mycket innehållsrik. Utöver propagandans innehåll och argument berörs svensk historia ur åtskilliga andra aspekter, till exempel krigsutvecklingen, svensk in- och utrikespolitik och lokalförvaltningen i arbete. Rikedomerna på information och intressanta iakttagelser hör till avhandlingens förtjänster. Här finns emellertid också problem som följer av att Forssberg förhåller sig något vagt i relation till tidigare forskning samt oklarheter i fråga om val av perspektiv och begrepp.

Tidigare forskning

Helt ny är inte Forssbergs forskningsansats. Flera före henne har berört vikten av propagandan inför svenska krigsföretag. I allmänhet diskuterar de dock en annan tid än den som Forssberg behandlar. Sverker Arnoldsson studerar till exempel åren före trettioåriga kriget, Göran Rystad trettioåriga kriget, Göran Malmstedts studier om böndagsplakaten behandlar hela 1600-talet, dock utifrån andra frågeställningar än just krigspropagandan, och Peter Ericsson, som delvis utifrån liknande utgångspunkter och material som Forssberg, behandlar en senare tid, nämligen det stora nordiska kriget.⁶

Forssberg refererar till samtliga nämnda och placerar även sin studie i ett modernt internationellt forskningssammanhang. Trots förtrogenhet med tidigare forskning utnyttjas föregångarna mindre än vad som vore möjligt. Sverker Ar-

6. Sverker Arnoldsson, "Krigspropagandan i Sverige före 30-åriga kriget", *Göteborgs högskolas årskrift*, vol 7, 1941; Göran Malmstedt, "Gud bevara oss för papister och turkar. Omvärldsbilder och kollektiv identitet i svenska böndagsplakat under 1600-talet", i Magnus Berg & Veronica Trépagny (red), *I andra länder. Historiska perspektiv på svensk förmedling av det främmande. En antologi*, Lund 1999; Helgdagsreduktionen. Övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500–1800, Göteborg 1994; Göran Rystad, *Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. Die Schlacht bei Nördlingen in den gleichzeitigen, gedruckten Kriegsberichten*, Lund 1960, Peter Ericsson, *Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet*, Uppsala 2002.

noldssons långt mindre omfattande studie än Forssbergs klargör till exempel vikten av den agitation kungarna bedrev inför 1600-talets olika krigsoperationer, hur prästerna utnyttjades för detta ändamål, och att den propaganda krigsförespråkarna bedrev var religiöst präglad men ändå lyhörd; den anpassade sig efter de stämningar som rådde i landet. I Malmstedts analys av 1600-talets böndagsplakat framgår att den omvärldsbild som basunerades ut från predikstolarna var en bild av ett ständigt närvarande hot om vedergällning. Var det inte krig så hotade Gud med missväxter och sjukdomar som vedergällning för den allmänmänskliga syndfullheten. Anfall hotade från katolska länder, papisterna, även efter trettoåriga kriget, men framför allt växte – i retoriken – hotet från det ottomanska riket, turken.⁷

Därmed är vi redan före Forssbergs studie relativt väl bekanta med den kyrkliga agitationens grundläggande innehåll och dess djupa förankring i Gamla testamentets världsbild. Detta borde ha utnyttjats mer pragmatiskt som utgångspunkt. Peter Ericsson, vars studie, precis som Forssbergs, utgår från det kyrkliga materialet och visar hur Karl XII ideologiskt motiverade folkets tunga krigsinsatser, erbjuder till exempel en given möjlighet. Eftersom han menar att de budskap som bland annat böndagsplakaten innehöll, vilka i stort sett överensstämmer med dem som Anna Maria Forssberg pekar på, var ett led i ett ideologiskt skifte, där ambitionen var att utjämna rådande ståndsskillnader på ett sätt som erinrar om senare tiders medborgartanke, finns skäl för Forssberg att tydligt relatera sina iakttagelser till den förändring Ericsson menar sig ha funnit.⁸ Mot senare tiders intresse för ord, argument, ideologi och retorik hade det dessutom varit befogat att kontrastera en äldre forskningstradition, främst företrädd av Sven A Nilsson och Jan Lindegren. Bägge betonar prästernas betydelse, men främst som kontrollanter och upprättare av ett system som gjorde det möjligt att avtvinga befolkningen skatter och soldater. Båda pekar även på propagandan och prästernas roll i att skapa endrätt bland folket, men väljer själva att förklara Sveriges framgångsrika resursmobilisering utifrån den kontroll och det tvång som utövades, alltså ett perspektiv varemot Forssberg kan polemisera, eller i vart fall tydligt förhålla sig.⁹

Anna Maria Forssbergs avsikt är som sagt att studera propagandan under 1600-talets andra hälft. Propaganda, ett begrepp som på 1600-talet stod för spridandet av katolsk mission, används i Forssbergs studie för att beteckna medvetna åtgärder i syfte att forma folkets föreställningar och attityder i enlighet med vissa intentioner. Hon gör en analytisk distinktion mellan långsiktig och direkt

7. Malmstedt 1999.

8. Ericsson 2002, s 276.

9. Sven A Nilsson, *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle*, Uppsala 1990, s 14, 163; Jan Lindegren, *Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640*, Uppsala 1980, s 258.

propaganda, där den förra ses som de ideologiskt laddade budskap som "sprids kontinuerligt för att legitimera samhällsordningen eller förklara krigerna som företeelse" (s 34). Den långsiktiga propagandan beredde sålunda väg för den direkta propagandans konkreta krav på resurser.

Enligt min mening är Forssbergs begreppsapparat inte särskilt klagörande. Långsiktig propaganda borde ha kallats samhällsideologi. Gamla testamentet var nämligen inte uttryck för medvetna manipulationer utan en självklar föreställningsvärld för alla; en föreställningsvärld som förvisso behövde ständig påfyllning av bränsle, alltså väl valda texter, men ändå var en accepterad normativ ordning. 1600-talets samhällsideologi, dess normativa ordning, är välkänd i kyrkohistorisk forskning och egentligen inte något som Forssberg hade behövt dokumentera på det utförliga sätt som nu sker.¹⁰ Den borde i stället ha varit utgångspunkt för studiet av propagandan i de situationer som krävde ytterligare stöd. I och med att Forssberg gör den långsiktiga propagandan till en del av sin egen studie upprepar hon delvis sina föregångare och tonar samtidigt även ned en del av sina nya och verkligt intressanta resultat. I undersökningen framgår nämligen att kung, råd, förmyndarregering, landshövdingar och kyrkoledare manipulerade och regisserade den information som skulle spridas. Hur de resonerade då och vilket det konkreta utfallet blev – alltså hur propagandan gjordes – hör till studiens särskilt intressanta delar, i synnerhet som samhällsideologin – den långsiktiga propagandan i Forssbergs terminologi – utgjorde en ideologisk fond av tvingande omständigheter för hur dessa manipulationer kunde genomföras, nämligen i gammaltestamentlig form och språkdräkt. Den gammaltestamentliga världsbildens tolkningsföreträdare hade sålunda kunnat fungera som en förklaring, om den långsiktiga propagandans innehåll fått tjänstgöra som utgångspunkt i stället för något som först måste visas på nytt.

En annan viktig utgångspunkt för Forssberg är staten och den statsbildningsprocess som ägde rum under 1600-talet. Hon menar att ramverket för de aktörer hon studerar utgörs av det drag som Jan Glete framhåvt som drivande för tidigmodern statsbildning, det vill säga att den byggde på ett slags rationella ekonomiska överenskommelser mellan säljare av beskydd (regenten) och köparna av detta skydd (allmogon). De sistnämnda betalade i form av manskap och skatter (s 293f).¹¹

Forssberg refererar till Gletes perspektiv utan att ta upp konsekvenserna för den egna undersökningen. Gletes modell är fruktbar på en strukturell och övergripande nivå, inte minst därför att den klagör resultatet av långsiktiga processer. Som konkret beskrivning av Sverige under 1600-talets andra hälft väcker den emellertid invändningar. Med tanke på de stora umbäranden allmogon fick känna

10. Ingun Montgomery, *Sveriges kyrkohistoria*. 4. Enhetskyrkans tid, Stockholm 2002.

11. Glete 2002, s 4.

på i form av skatter och förluster av människoliv kan man för det första fråga sig vad de svenska bönderna egentligen behövde skydda sig emot. Det var knappast papister eller turkar som utgjorde de mest påtagliga hoten utan snarast den svenske kungen. För det andra kan man ifrågasätta kvaliteten på det beskydd allmogen köpte sig, vilket även Forssberg påpekar (s 175). I praktiken var det ju inte regenten som skyddade sina undersåtar utan tvärtom undersåtarna som skyddade sin regent. För det tredje finns skäl att fundera över behovet av propaganda, om allmogen på frivilliga och ekonomiskt rationella grunder ingick kontrakt om beskydd med regenten. Varför måste i så fall bönderna övertygas?

Anna Maria Forssberg menar vidare att det finns "ingen självklar motsättning mellan att karakterisera den svenska staten å ena sidan som en militärstat som försökte ta ut så mycket resurser som möjligt från befolkningen för att föra krig, och å andra sidan som en stat som var tvungen att förhandla med undersåtarna om dessa resurser" (s 26). Det håller jag med om. Men det fattas en förklaring till varför staten kan karakteriseras som både en förhandlande stat och en militärstat. Forssberg hänvisar här till den tidigare nämnde Peter Ericsson. Hans teoretiska hållning innehåller dock en förklaring som Forssberg inte kommenterar. Ericsson menar att vi har att göra med en "repressiv och kontrollerande stat".¹² Det var inte konstigt att "de svenska bönderna valde att förhandla. Att militärt utmana den karolinska staten var inte möjligt".¹³ Forssberg tar här inte ställning utan nöjer sig med en operationalisering av något övergripande som egentligen inte definieras. Till staten räknar hon "kungen och rådet (som styr staten) och alla de myndigheter som skötte administrationen, det vill säga kollegierna, landshövdingarna, fogdarna, biskoparna och prästerna" (s 35).

Nu bör det en gång för alla understrykas att de teoretiska perspektiven på staten kan och måste få variera. De måste få vara ett resultat av forskarens argumentation och historiesyn – och åtminstone det sistnämnda varierar utan att någon kan göra anspråk på att ensam hysa rätt uppfattning. Problemet i Forssbergs studie är snarast avsaknaden av argumentation. En klart uttalad teori i denna fråga tjänar enligt min mening inte bara syftet att profilera en egen uppfattning utan ger också en teoretisk motivering till vad som skall undersökas. I det här fallet kan prästen och landshövdingen delvis illustrera budskap som inte var förhandlingsbara, medan riksdagen, provinsmötena och de möten fogdar och landshövdingar var tvungna att ha med allmogen kan visa just förhandlingssituationerna.

Ett annat problem med Forssbergs vagt uttryckta uppfattning om staten gäller propagandans avsändare. Forssberg menar att svaret i hennes fall är enkelt: "staten (statsmakten) är propagandisten i denna avhandling". Är det verkligen så enkelt? Kan staten under 1600-talet betraktas som en enhet utan inre motsättningar?

12. Ericsson, 2002, s 57.

13. Ericsson, 2002, s 58.

Biskopar och präster ingick i en organisation, kyrkan, som inte utan vidare kan hänföras till "staten". Kyrka–stat-frågan har diskuterats ingående i historisk forskning, såväl politiskt och teologiskt som konkret då det gäller prästernas ovilja att ställa upp i mobiliseringsarbetet, men Forssberg förbiser att detta är ett problem.¹⁴ Motsvarande gäller lokalförvaltningen. Det är inte givet att i denna apparat enbart räkna med fogdarna. Här fanns länsmän, sockenstämmor, domstolar och annat som inte utan vidare diskussion kan räknas bort från statens lokala förgreningar, vilket Anna Maria Forssberg också är medveten om, men inte går in närmare på (s 54). Forssberg menar visserligen att det periodvis, främst under 1670-talet, förekom motstridigheter inom "staten" (s 35). Här pågick makt-kamper som understryker att staten ännu inte var en sammansvetsad enhet. Konsistoriet i Viborg invände till exempel mot att rådet beordrade det att delta i skötseln av stadens försvar (s 171). När rådet 1677 gick emot konsistoriets val av texter för de böndagar som skulle hållas detta år påpekar Forssberg förvisso att de utbytta texternas tal om "örättfärdigt rika" och varningar för "lösaktighet" kunde tolkas som förtäckt kritik mot adeln, men hon drar inga konsekvenser av sin slutsats (s 226).

Det är synd att motsättningarna inom statsmakten spelar en så undanskymd roll. Både som utgångspunkt och i undersökningen hade nämligen friktionen mellan de olika enheter som i vid mening utgjorde statsapparaten tydligt kunnat konkretisera själva *processen* av fortgående statsbildning och den roll information och propaganda spelade i denna.

Undersökning

Den undersökning Anna Maria Forssberg presenterar bygger på ett mycket omfattande material. Trots det är befintliga källor långt ifrån uttömda. Därför skulle Forssberg ha behövt en ingående diskussion av sina urvalsprinciper. Hon menar visserligen att det är "information som spreds nedåt i systemet" som är i fokus (s 54). Ändå är det oklart hur urvalet har skett, framför allt då det gäller det tryckta materialet, där man exempelvis kunde ha förväntat sig en genomgång av *Post och Inrikes Tidningar*, en tidskrift som regelbundet presenterade nyheter från krigen, om än inte för allmogen i första hand. Oklarheter i urvalet hindrar emellertid inte att materialet ställs samman på ett sätt där Anna Maria Forssberg delvis tar nya grepp på kända situationer och områden. Decemberrådslagen 1654 är exempelvis utforskade tidigare, men i kombination med Forssbergs granskning av de lokala förhållandena, där kyrkoherdar, fogdar och landshövdingar var engagerade i att övertala allmogen att bidra med resurser, tas ett fruktbart helhetsgrepp på landets krisläge (kapitel 5). Över huvud taget vill jag framhålla undersökningens närstudier av de lokala förhållandena som särskilt nyskapande. I dessa

14. Cecilia Ihse, *Präst, stånd och stat. Kung och kyrka i förhandling 1642–1686*, Stockholm 2005.

kapitel kommer läsaren nära det praktiska arbete som bedrevs av landshövdingar och fogdar, och inte minst de människor som skulle övertygas. Det är framför allt allmogen i Uppland och Dalarna som fått bidra till dessa delar. Valet av dessa båda län motiveras av områdenas skillnader i social och ekonomisk struktur (s 162). Uppland var rikt på både åkermark och adel, medan Dalarna led brist på bäggedera. Utöver det faktum att jämförelsen haltar – Dalarna ägnas två egna kapitel medan förhållandena i Uppland bara blir en del av ett kapitel – så följer Forssberg tyvärr inte upp sin komparativa ansats, och hon är även försiktig med att dra några slutsatser utifrån de iakttagelser hon ändå gör.

Det är synd att Forssberg inte fördjupar de lokala studierna och jämförelsen mellan de båda länen. Hade det skett tror jag att hon haft stor möjlighet att ytterligare förankra sina iakttagelser i områdenas skilda sociala villkor. Nu berörs egentligen bara de kamerala förhållandena och det sätt varpå de bägge länen fick fram de soldater som erfordrades. Nog bör en del av allmogens reaktioner i till exempel Mora kunna förklaras av att det i slutet på 1660-talet gick 210 kvinnor på 100 män i åldrarna 15–45 år?¹⁵ Trots att närstudierna av myndighetsmaskineriet på lokal nivå kunde ha vidareutvecklats och utgjort studiens tyngdpunkt bör det understrykas att de även i befintligt skick utgör fascinerande läsning (kapitel 5, 8 och 11).

Avhandlingen behandlar åren 1655–1680, alltså ett tidsspänn om tjugofem år. Under dessa år var de politiska striderna mellan ofrälse och frälse som mest intensiva; frälsets privilegierade ställning ifrågasattes häftigt. Detta märktes inte påtagligt i hur propagandan spreds eller i dess budskap. Överhuvudtaget är kontinuiteten slående i det material Forssberg undersöker. Hon kommenterar dock inte kontinuiteten närmare. Hos den kritiske läsaren väcks emellertid frågan om den på centralt håll dirigerade propagandan verkligen var särskilt avgörande för allmogens beredvillighet att gå med på utskrivningar och andra skatter. Kanske har vi här att göra med ett slags symboliskt viktig med ändå tom retorik? Detta intryck förstärks av att propagandans gammaltestamentliga världsbild inte var särskilt framträdande i de förhandlingar som hölls på lokal nivå (t ex s 165–170).

Det starka draget av kontinuitet motiverar även en förändrad disposition av framställningen som i nuläget inte är så överskådlig som den hade kunnat vara. Undersökningens åtta kapitel följer nu en både tematisk och kronologisk uppläggning, och närstudierna på lokal nivå redovisas på flera ställen. Överskådligheten hade varit större om Forssberg valt en genomgående tematisk disposition och samlat de lokala närstudierna på ett ställe i boken.

15. Bengt Ankarloo, "Häxorna mitt i byn. De svenska trolldomsprocessernas sociala dynamik", i Gunnar Broberg, Ulla Wikander, Klas Åmark (red), *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån*, Stockholm 1993, s 77.

Resultat och tolkningar

Mot slutet av framställningen sammanfattar Anna Maria Forssberg sina intryck av den propaganda som predikades för allmogen under de år som undersökts. Hon menar då att propagandan verkligen hade avsedd effekt, den höll folket på gott humör i den betydelse man på 1600-talet gav termen gott humör (s 297). Denna slutsats är emellertid inte oantastlig. Det är naturligtvis riktigt att det under 1600-talets andra hälft inte inträffade något riktigt stort uppror som till exempel 1540-talets Dackefejd eller 1743 års daluppror. Samtidigt vet vi från annat håll att åtskilliga utskrivningar förorsakade mindre resningar under hela 1600-talet. De soldater som mobiliserades tog många gånger dessutom chansen att rymma.¹⁶ Ett annat språk talar även överhetens rädsla för bonderevolter; vid riksdagarna 1655 och 1660 varnades för att landet var nära inbördeskrig.¹⁷

Svaret på frågan om huruvida folket verkligen var på gott humör är alltså beroende av tolkningsperspektiv. En annan möjlighet än den av Anna Maria Forssberg förfäktade ges av Martin Linde, då han med inspiration av James C Scotts tolkningar av allmogens vardagliga motstånd uppfattar åtskilligt av allmogens beteende som förtäckta missnöjesyttringar mot rådande maktförhållanden.¹⁸ Hans studie gäller visserligen en senare tid än den Forssberg undersöker. Ändå reser Lindes tolkning frågor kring Anna Maria Forssbergs slutsatser, särskilt som även andra har pekat på vardagligt motstånd gentemot en aggressiv och offensiv statsmakt.¹⁹ Det finns dessutom åtskilliga belägg på förtäckt motstånd och samhällskritik i Forssbergs egen framställning, till exempel när Upplandsbönderna levererade timmer huggen på adelns mark (s 168), eller det böndagsplakat som pekade på att folket framhårdade i synd och kritiserade krigsförespråkarna för att de var äregiriga (s 233).

Även om det finns andra tolkningar av allmogens humör och över huvud taget av stämningen i landet under 1600-talets andra hälft än den Forssberg företräder är det inte givet vilken som har mest fog för sig. Enligt min uppfattning hade Forssberg emellertid vunnit på att mer än vad som nu sker kommentera innebörden och konsekvenserna av sin tolkning i relation till andras.

Frågan om folkets eventuellt goda humör rymmer alltså en spänning mellan ett konfliktorienterat perspektiv och ett som betonar förhandling och konsensus. En liknande spänning gäller även propagandans betydelse, där man kan fråga sig om det var orden i sig eller en reell hotsituation som höll folket på gott humör. Hot

16. Sven A Nilsson 1990, s 22, Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620-1679*, Åbo 1992.

17. Michael Roberts, "Drottning Kristina och 1600-talets allmänna kris", i Göran Rystad (red), *Europeiskt 1600-tal*, Lund 1977.

18. Martin Linde, *Statsmakt och bondemotstånd. Allmoge och överhet under stora nordiska kriget*, Uppsala 2000, s 21.

19. T ex Marja Taussi Sjöberg, "Staten och tinget under 1600-talet", *Historisk tidskrift* 1990:2; Börje Harnesk, "Den svenska modellens tidigmoderna rötter?", *Historisk tidskrift* 2002:1.

om våld var ändå en realitet att räkna med, och även om myndigheterna hellre ville övertyga med andra medel förekom trots allt våldsanvändning.²⁰ En annan förklaring än framgångsrik retorik finns även att hämta i tidens politiska spel. De vagt hållna propositionerna tjänade uppenbart syftet att få allmogen att legitimera krig samt gå med på fortsatt stöd i form av manskap och skatter. Dessa krav preciserades inte från början utan successivt, hela tiden på ett sätt där utrymmet att välja något annat än det kung och regering åsyftade var obefintligt (s 126). Anna Maria Forssberg berör denna politiska strategi, då hon menar att det var "någonting med hela frågekomplexet som var snett" (s 177). Jag tror att man här kan gå ett steg till och tala i termer av politisk utpressning, och därtill en mycket skickligt genomförd sådan.

När så Anna Maria Forssberg drar den bestämda slutsatsen att folket verkligen var på gott humör och att detta berodde på framgångsrik propaganda vill jag alltså hävda att det är möjligt att invända mot såväl Forssbergs slutsats som det kausalsamband hon därmed förespråkar. Bara för att syftet med propagandan var att hålla folket på gott humör kan vi egentligen inte veta om allmogens eventuellt goda humör berodde på propagandan eller något annat.

Sammanfattningsvis har Anna Maria Forssberg genomfört ett mycket stort empiriskt arbete och kan därmed bidra med ett av flera möjliga svar på frågan hur det lilla fattiga Sverige var i stånd att uppåå så stora krigsresurser under 1600-talet. Forssberg går delvis på redan upptrampade stigar men hittar även egna vägar. Som exempel på det sistnämnda vill jag framhålla värdet av närstudierna på lokal nivå, något det vore angeläget att gå vidare med. Forssbergs avhandling utgör exempel på den historiska forskningens allt större intresse för text, argument och retorik. Därmed kan hon nyansera tidigare tolkningar av det militära och det utrikespolitiska skeendet. Framför allt, vilket är en stor förtjänst, försöker hon ta ett helhetsgrepp på bäggedera. Förvisso finns underlag för andra slutsatser än de som Anna Maria Forssberg drar. Alternativa tolkningar förmår dock inte att kullkasta värdet av Forssbergs arbete, blott understryka att historikerna inte producerar eviga sanningar, utan tolkningar, vilka i sin tur kräver nya prövningar.

*Maria Sjöberg**

20. Sven A Nilsson 1990, s 13.

* Fakultetsopponent